

Emanuel Berman

Professor Emeritus of Psychology, University of Haifa, Israel
emanuel@psy.haifa.ac.il

Adolf Abraham Berman (1906–1978)

Streszczenie

Artykuł przedstawia życie Adolfa Abrahama Bermana (1906–1978). Na początku są omówione takie kwestie, jak rodzina, młodość w Warszawie, studia psychologiczne na Uniwersytecie Warszawskim, wczesna działalność polityczna i małżeństwo. Główna część zawiera opis jego życia i działalności podczas niemieckiej okupacji Polski, najpierw w warszawskim getcie, a później pod przybraną tożsamością po stronie aryjskiej. Następnie została ukazana jego tużpoważenna pozycja przywódcy polskich Żydów, a także jego emigracja do Izraela w 1950 r. oraz jego role i działania w ostatnich dekadach życia.

Słowa kluczowe

CENTOS, syjonizm socjalistyczny, Żegota, sejm, Kneset, getto warszawskie, Żydowski Komitet Narodowy

Abstract

This paper reviews the life of Adolf Abraham Berman (1906–1978). It starts with his family of origin, his youth in Warsaw, his studies of psychology at the University of Warsaw, his early political activities and his marriage. A central section describes his life and activities during the Nazi occupation of Poland, first in the Warsaw Ghetto and later under assumed identity on the Aryan side. His leadership position of Polish Jews after the war is discussed, as well as his immigration to Israel in 1950 and his roles and activities during the last decades of his life.

Key words

CENTOS, socialist Zionism, Żegota, Sejm, Knesset, Warsaw Ghetto, ŻKN

Adolf Abraham Berman (jego pierwsze imię stało się źródłem wstydu, czego oczywiście jego rodzice nie mogli przewidzieć) urodził się w Warszawie. Był doktorem psychologii.

Jego rodzice, Isser Leib Izidor i Gustawa (z domu Biernikier) przybyli do stolicy z małego żydowskiego miasteczka leżącego na Białorusi. Ojciec przez kilkadziesiąt lat zajmował się z powodzeniem handlem, jednak jego interesy załamały się w latach trzydziestych XX wieku. Isser Leib Izidor był człowiekiem wykształconym, znał hebrajski, pisywał wiersze, był też żarliwym syjonistą.

Przestrzegał zasad religijnych, ale nie można go było nazwać fanatykiem. Jego dzieci nie postrzegały już swojej żydowskiej tożsamości przez pryzmat religii. Isser Leib Izidor zginął w Treblince.

Jednak dużo większy wpływ na życie Adolfa miała jego matka. Gustawa była samoukiem, znała rosyjski i francuski, uwielbiała Tołstoja i Victora Hugo. Identyfikowała się z lewicowymi i feministycznymi ideami. Zmarła w 1936 r.

Bermanowie mieli pięcioro dzieci. Najstarszy syn, Mieczysław Marian Szmul, był chirurgiem i syjonistycznym aktywistą. Zginął w Treblince wraz z żoną Ireną, również lekarką. Drugi syn, Jakub, z wykształcenia prawnik i historyk, został działaczem komunistycznym. Aniuta, filolożka specjalizująca się w kulturze niemieckiej, zginęła w warszawskim getcie wraz z mężem, Pawłem Wołkiem, kardiologiem pracującym także w sejmie w charakterze głównego stenografa, oraz córką Leną. Najmłodsza, Irena Olecka, przeżyła wojnę na terenach ówczesnego Związku Radzieckiego, a po wojnie pracowała w Polsce jako pedagog.

Adolf obronił doktorat z psychologii społecznej na Uniwersytecie Warszawskim (jego głównymi mentorami byli Władysław Witwicki i Tadeusz Kotarbiński), a potem pracował jako szkolny psycholog oraz nauczyciel psychologii i filozofii. Duży wpływ miały na niego teorie Alfreda Adlera – być może dlatego, że obaj byli socjalistami.

Po obronie doktoratu w 1931 r. liczył na otrzymanie stypendium na studia habilitacyjne w Stanach Zjednoczonych, po skończeniu których zamierzał wrócić do Warszawy i zostać wykładowcą na swoim wydziale. Witwicki zachęcał go do starania się o stypendium, jednocześnie dając do zrozumienia, że przejście na chrześcijaństwo ułatwiłoby jego otrzymanie oraz późniejszą karierę. Przekaz był jasny: „Oczywiście dla nas nie ma to żadnego znaczenia, ale ludzie uważają, że zatrudnimy na uniwersytecie zbyt wielu Żydów, więc...”. Będąc ateistą, Adolf zrezygnował ze stypendium i z kariery akademickiej.

Jego żona Basia (Batia) Temkin, urodzona w 1907 r., była bibliotekarką. Studiowała na Uniwersytecie Warszawskim i przed wojną pracowała jako dyrektorka lokalnej biblioteki publicznej. Poznali się dzięki wspólnej działalności w studenckim socjalistycznym ruchu syjonistycznym (powiązany z partią Poalej Syjon–Lewica). Pobrali się w 1936 r. Ich bliskim przyjacielem z tych samych kręgów politycznych był Emanuel Ringelblum. (Oboje boleśnie przeżyli fakt, że nie udało im się ocalić mu życia podczas nazistowskiej okupacji).

Choć marksizm miał duży wpływ na jego poglądy polityczne, Adolf odrzucał marksistowskie przekonanie, że najlepszym rozwiązaniem dla Żydów jest asymilacja. Od młodości utożsamiał się z syjonistyczną wizją utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie, a zwłaszcza bliskie mu były nadzieje wyrażane przez Dow Bera Borochowa, założyciela Poalej Syjon, że państwo to będzie oddane socjalistycznym ideałom. Berman jeszcze jako student napisał wiele artykułów dla pism wydawanych przez Poalej Syjon, najpierw po polsku (w swoim ojczystym języku), a potem także w jidysz, który starał się opanować z pobudek ideologicznych, chcąc dotrzeć także do biedniejszych Żydów, niemających kontaktu

z polską kulturą w odróżnieniu od żydowskiej warszawskiej inteligencji, z której sam się wywodził. (Hebrajskiego nauczył się już w Izraelu).

Na fali prześladowań lewicy w latach trzydziestych XX w. został aresztowany po wygłoszeniu publicznego wykładu na temat faszyzmu, który władze uznały za prowokację. Zwolniono go dopiero w wyniku wielu starań.

Po wybuchu wojny życie Bermanów zmieniło się na zawsze. Początkowo mieszkali w warszawskim getcie. Adolf został dyrektorem CENTOS-u (Centralne Towarzystwo Opieki nad Sierotami), głównej organizacji żydowskiej opiekującej się dziećmi. Agencja zarządzała wszystkimi sierocińcami, łącznie ze słynnym Domem Sierot Korczaka (przed wojną Adolf pracował jako główny psycholog CENTOS-u). Wobec straszliwych warunków panujących w getcie CENTOS podjął wiele działań na rzecz poprawy losu sierot – między innymi tworzył kuchnie z posiłkami dla dzieci, miejsca wydawania ubrań, nielegalne szkoły wielu orientacji, ośrodki wsparcia dla dzieci bezdomnych – a także urządzał wakacje i święta, dziecięce teatryki czy przedstawienia muzyczne. Basia Berman stworzyła dużą bibliotekę dla dzieci.

Poza swoimi oficjalnymi rolami Bermanowie zaangażowali się w organizowanie podziemnego ruchu żydowskiego, którego członkowie wkrótce potem zainicjowali powstanie w getcie. Adolf był główną postacią grupy pod nazwą „blok antyfaszystowski”, który łączył kilka żydowskich partii lewicowych i stanowił zaczątek późniejszej Żydowskiej Organizacji Bojowej. Pierwsza broń dla żydowskiego podziemia została dostarczona do siedziby CENTOS-u.

Gdy stało się jasne, że los getta jest przesądzony, 5 września 1942 r. Bermanowie przekradli się na aryjską stronę, gdzie podawali się za rodzeństwo z chrześcijańskiej rodziny. Było to możliwe dzięki pomocy wielu nieżydowskich przyjaciół – lewicowych intelektualistów – którzy ryzykowali życiem, aby im pomóc.

Niedługo potem Bermanowie wznowili tajną działalność, pełniąc funkcję łączników między żydowskim a polskim podziemiem i angażując się w Żegotę. W tej organizacji zaprzyjaźnili się z Władysławem Bartoszewskim, z którym Adolf pozostawał w kontakcie przez długie lata. W ramach Żegoty Bermanowie pomagali w organizacji siatki kryjówek oraz materialnego wsparcia dla innych Żydów, którzy żyli pod przybraną tożsamością. Często byli rozpoznawani jako Żydzi i szantażowani, uciekali z mieszkania do mieszkania, ledwo uniknęli aresztowania przez Gestapo.

Będąc jedną z głównych postaci w podziemnym Żydowskim Komitecie Narodowym jednoczącym kilka ugrupowań politycznych, Berman utrzymywał podczas okupacji bliskie kontakty zarówno z AK, jak i z AL. Ta druga była mu bliższa w sensie ideologicznym, uważał jednak, że kontakty z AK i rządem londyńskim są kluczowe dla ocalenia pozostających przy życiu polskich Żydów. Chodziło między innymi o to, że fundusze przeznaczane na pomoc ukrywającym się Żydom (czynsze za mieszkania, żywność, lekarstwa, wytwarzanie fałszywych niemieckich dokumentów) pochodziły przede wszystkim od amerykańskich organizacji żydowskich (głównie od Jointu) i były przekazywane za pośrednictwem

polskiej delegatury rządu na uchodźstwie. Co więcej, za pośrednictwem Londynu Żydowski Komitet Narodowy informował świat i międzynarodowe organizacje żydowskie o tragicznym losie polskich Żydów.

Szczególnym powodem do dumy było dla Adolfa wydanie zbioru poetyckiego *Głos z otchłani*, zawierającego między innymi wiersze Czesława Miłosza (*Campo di fiori*), Mieczysława Jastruna, Michała Borwicza i Jana Kotta. W tym projekcie wielką pomoc okazał mu Adolf Rudnicki.

Berman zajmował się też tworzeniem podziemnego archiwum dokumentującego życie Żydów pod nazistowską okupacją. Była to kontynuacja projektu zainicjowanego we współpracy z Emanuelem Ringelblumem. W 1970 r. archiwum przekazano na rzecz Beit Lochamej ha-Getaot (Muzeum Bojowników Gett) znajdującego się na północy Izraela. (Powojenne archiwum Bermana otrzymał Diaspora Studies Center of Tel Aviv University [Ośrodek Badań nad Diasporą Uniwersytetu w Tel Awiwie]).

Po drugiej wojnie światowej Adolf został przewodniczącym Centralnego Komitetu Żydów w Polsce oraz członkiem nowo powołanego sejmu. W pierwszych latach nowego reżimu jeszcze dopuszczano pewien pluralizm i Adolf, jako socjalista-syjonista, został uznany za zwolennika tzw. demokracji ludowej.

Po pogromie kieleckim w 1946 r. władze zleciły Bermanowi przeprowadzenie śledztwa. Przedstawił on szczegółowy opis zajść, z którego wynikało, że władze nie potrafiły powstrzymać przemocy.

W późniejszym czasie Adolf doprowadził do wznowienia działalności Towarzystwa Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, któremu przewodzili Tadeusz Kotarbiński i Julian Tuwim. Bardzo aktywnie zachęcał też prezydenta Bieruta i rząd do wspierania nowo powstałego państwa Izrael i do ciepłego przyjęcia izraelskiego ambasadora w Warszawie.

Jednak w latach 1948 i 1949 klimat polityczny w Polsce ulegał zmianie, stalinowskie rządy stawały się coraz bardziej opresyjne i brutalne. Berman został oskarżony o „nacjonalistyczne odchylenie” i zwolniony ze wszystkich sprawowanych stanowisk. Zarzucano mu między innymi zbyt entuzjastyczne podejście do ustanowionego w 1948 r. państwa izraelskiego, wyrażone w wygłoszonym przez niego przemówieniu z okazji odsłonięcia warszawskiego pomnika Bohaterów Getta. (Berman był bardzo zaangażowany w działania związane z powstawaniem pomnika, utrzymywał bliski kontakt z jego autorem, rzeźbiarzem Natanem Rapaportem).

W 1950 r. Bermanowie wraz z synem Emanuelem (urodzonym w 1946 r.) wyemigrowali do Izraela i zamieszkali w Tel Awiwie. Basia zachorowała tam i w 1953 r. zmarła. Adolf nigdy nie wrócił do psychologii. Rozważał to przez jakiś czas, ale zdał sobie sprawę, że psychologia w Izraelu oparta jest głównie na praktyce amerykańskiej, podczas gdy on szkolił się w nurcie francuskim i niemieckim; poza tym nie znał angielskiego. Zaangażował się za to w życie polityczne Izraela, w latach 1951–1955 był członkiem parlamentu (Knesetu). Był też aktywnym uczestnikiem wielu zawirowań na izraelskiej lewicy.

Początkowo zasiadał w parlamencie jako członek socjalistyczno-syjonistycznej partii Mapam, co stanowiło kontynuację jego członkostwa w Poalei Syjon–Le-wica (po wojnie stał w Polsce na czele tej partii). Gdy w 1953 r. doszło do rozłamu w Mapam, Adolf dołączył do jej lewego skrzydła, któremu przewodził Mosze Sneh (Kleinbaum, także pochodzący z Polski), i z którego powstała niezależna Partia Lewicy. Następnie Berman, Sneh i większość ich zwolenników dołączyli do Komunistycznej Partii Izraela (Maki). Był to paradoksalny zwrot, bo zaledwie kilka lat wcześniej komunistyczne władze w Polsce potępiły Bermana jako żydowskiego nacjonalistę i usunęły go ze wszystkich stanowisk. W 1963 r., kiedy na zaproszenie Jad wa-Szem przyjechał do Izraela Władysław Bartoszewski, wydarzyło się coś szczególnego, ponieważ Berman zorganizował na jego cześć uroczyste powitanie w siedzibie Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Izraela, mimo że z punktu widzenia władz PRL gość był *persona non grata*.

W 1965 r. w Komunistycznej Partii Izraela doszło do rozłamu. Berman i Sneh dołączyli do partii (w większości żydowskiej), która była krytyczna wobec Związku Radzieckiego, później poparła wojnę z 1967 r., a w roku 1968 potępiła inwazję ZSRR na Czechosłowację. (Większość izraelskich Arabów należała do przeciwnego ugrupowania o pro-sowieckich sympatiach). W późniejszym okresie Berman i jego towarzysze zawierali sojusze z innymi partiami lewicowymi (Moked, Szeli) i nie nazywali się już komunistami.

W czasach przynależności do Komunistycznej Partii Izraela Berman był członkiem jej komitetu centralnego, często pisywał dla partyjnego dziennika „Kol Haam” (Głos ludu), a także był redaktorem naczelnym partyjnego organu wydawanego w jidysz „Frei Israel” (Wolny Izrael). Po napływie fali imigrantów z Polski w 1957 r. założył i redagował polskojęzyczne pismo „Walka”.

Stał też na czele dwóch założonych przez siebie stowarzyszeń: Ligi Przyjaźni Izraelsko-Polskiej oraz Organizacji Bojowników Antyfaszystów (będącej częścią Federation Internationale de Resistance). W 1961 r. był jednym ze świadków, którzy złożyli zeznania w trakcie procesu Adolfa Eichmanna. Opowiedział wówczas o losie żydowskich dzieci w czasie Holokaustu i pokazał parę dziecięcych bucików, które zabrał z obozu zagłady w Treblince tuż po zakończeniu wojny. Był również członkiem rady Jad wa-Szem. Lata spędzone w Polsce stanowiły oś jego poczucia tożsamości.

Jego książka *Gdzie rzucił mnie los. Warszawscy Żydzi 1939–1942* została wydana w 1977 r. po hebrajsku przez Beit Lochamej ha-Getaot, a rok później ukazała się w jidysz. Zbiór zawierający najważniejsze teksty Bermana na temat okresu okupacji oraz dokumenty z jego wojennego archiwum jest przygotowywany przez Jad wa-Szem.

Opis działalności Adolfa Bermana w okupowanej Warszawie można również znaleźć w dzienniku Basi Temkin Bermanowej, który ukazał się jako *Dziennik z podziemia* (Warszawa: ŻiH & Twój Styl, 2000), a w angielskiej wersji jako *City within a City* (New York: YIVO & IP Books, 2012).

Adolf Abraham Berman zmarł na raka w 1978 r.